

Роман РАДОВИЧ

ТРАДИЦІЙНІ ТЕХНІКИ ДЕРЕВ'ЯНОГО ПОКРИТТЯ ДАХІВ НА ПОЛІССІ

Розглядається використання деревини як покрівельного матеріалу у житлово-господарському будівництві поліщуків. Проаналізовані основні процеси, пов'язані з виготовленням цих матеріалів, особливості підбору покрівельної деревини тощо. Основну увагу зосереджено на технологічних аспектах влаштування дерев'яних дахів, динаміці застосування окремих різновидів покриття (колених дощок, драниці, гонту, фінської стружки) та ін.

Ключові слова: Полісся, дах, колені дошки, драниці, гонт, фінська стружка.

© Р. РАДОВИЧ, 2016

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 4 (130), 2016

Однією із важливих складових кожної споруди є дах. У ХІХ — на поч. ХХ ст. на Поліссі, як і скрізь в Україні та Білорусі, житла в основному перекривали дахами («криша»; рідше — «верх», «дах») на «кроквах». Спорадично траплялись й інші конструктивні варіанти даху: повздовжньо-вінчате (рідше — центрично-вінчате), на сохах чи напівсохах, на кізлах. Останні конструкції у зазначений період переважно використовували у господарських спорудах (коморах-клітьях, стебках, клунях, хлівах, погребках тощо), проте спорадично, як реліктове явище, їх можна було зустріти й у житлових будівлях. Щодо форми побутували як двосхилі, так і чотирихилі дахи. Заодно ж зустрічались і їх перехідні варіанти: дахи трисхилі, з усіченими знизу («дах з причілком») чи зверху («вальмовий дах») фронтонами тощо. Як і загалом у східних слов'ян, тут віддавна традиційними покрівельними матеріалами були деревина та солома (місцями ще болотні трави чи очерет). У ХІХ — на поч. ХХ ст. в місцевому будівництві найбільш поширеним покрівельним матеріалом була солома. Лише на Середньому Поліссі України (північний захід Рівненської, північ Житомирської обл.) та у сусідніх районах Полісся Білорусі у цей час переважали (чи широко побутували) житла, вкриті деревом. Власне використання деревини як покрівельного матеріалу й буде предметом розгляду нашої розвідки.

Із дерев'яних покрівельних матеріалів у сільському будівництві поліщуків найчастіше використовували дошки та дранку. Дуже спорадично для покриття житлових споруд вживали гонт, а з першої чв. ХХ ст. поширилася так звана фінська стружка¹. Так чи інакше, колені соснові дошки («кóлоті дóски», «дóски», «дрáнки», «дóски дéртїї») та дранка («драниця», «дрань», «дрáнка», «дрáна дóска», «драничіна», «драниці»: Укр. П.; «дрань», «дор», «дрáнки»: Біл. П.²) були найбільш вжи-

¹ Археологічні знахідки «драниці і лемеха» свідчать про широке використання цього матеріалу для покриття жител вже у давньоруський період. Це ж підтверджують й джерельні матеріали. Скажімо, вже у джерелах Х ст. згадуються «дертицы» чи «дертича», а у ХVІІ ст. — «дертицы» чи «драницы» [28, s. 15—16]. На поч. ХVІІІ ст., поряд з драницями, згадується й покрівельний тес «мерою три сажени» (довгі колені та протесані дошки. — Р. Р.): «Куплено шестнадцать тысяч драниц крыть кельи братския и старые и сени дровяники, да куплено и две тысящи тесу город крыть» [28, s. 78]. У цей же час (1698 р.) джерела згадують й «осину на чешуи» (гонт?): «...на церкве главы крыты чешуею деревяною, церковь крыта тесом» [28, s. 78, 87].

² У роботі для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати наступні скорочення: Рівненська обл. —

ваними та, відповідно, найбільш давніми місцевими покрівельними матеріалами, які виготовляли з деревини. Передовсім слід зауважити, що у джерелах доволі часто як дошки (які колять³), так і дранку (яку деруть) означають загальною лексемою «драниці». Скажімо, К. Мошинський розрізняв «драниці» двох типів: «дрань» — дошки, відколені уздовж стовбура дерева; «дранка» — тонка (дерта. — *Р. Р.*) драниця [26, с. 74].

Колені дошки, безперечно, були більше давнім покрівельним матеріалом. У першій пол. — сер. XIX ст. вони широко використовувались у будівництві найбільше північних районів Середнього Полісся України⁴ та у суміжних місцевостях Полісся Білорусі [2, с. 48 (Карта № 9), 53]. Відповідно до наших польових ма-

Рів., Березнівський р-н — Берез., Дубровицький р-н — Дуб., Зарічненський р-н — Зар., Рокитнянський — Рок., Сарненський р-н — Сар. Костопільський — Кост.; Житомирська обл. — Жит., Ємільчанський р-н — Єм., Овруцький р-н — Овр., Олевський р-н — Ол., Коростенський р-н — Кор., Лугинський р-н — Луг., Малинський р-н — Мал., Народицький р-н — Нар., Радомисльський р-н — Рад.; Київська обл. — Київ., Іванківський р-н — Ів., Поліський р-н — Пол., колишній Чорнобильський р-н — Чор.; Чернігівська обл. — Чер., Новгород-Сіверський р-н — Н.-Сів.; Сумська обл. — Сум., Путивльський р-н — Пут., Гомельська обл. — Гом., Брагінський р-н — Браг.; Річицьке Полісся — Річ. П., Українське Полісся — Укр. П., Білоруську Полісся — Біл. П.

³ Інколи на Поліссі говорять замість «розколоти колоду» — «роздерти колоду».

⁴ Відповідно до свідчень респондентів ще на переломі XIX—XX ст. довгі колені соснові дошки («колоті доски») широко використовували для покриття жител у селах: Білокоровичі, Корощино, Кишин, Кам'янка, Лопатичі, Замисловичі, Радовель, Суцани, Юрове, Хочино (Ол. Жит.); Лучанки, Возничі, Рудня Мечна, Виступовичі, Великий Кобилян, Дивошин, Левковичі, Ігнатпіль, Листвин, Піхоцьке, Бігуни (Овр. Жит.); Жерев (Нар. Жит.); Липники, Топільня (Луг. Жит.); Сновидовичі, Біловіж, Вежиця Дроздинь, Познань, Кам'яне, Кисоричі, Березове, Блажове, Єльне, Глинне, Залав'я, Томашгород (Рок. Рів.), Чабель (Сар. Рів.), Селець (Дуб. Рів.), Богущі (Берез. Рів). Рідше такий матеріал застосовували на Київщині (сс. Богдани Виш., Луб'янка, Луговики Пол.). Вони займали або усю довжину схилу (сс. Юрове, Замисловичі, Кам'янка, Копище, Білокоровичі, Топільня, Великий Кобилян, Сновидовичі, Березове, Вежиця, Кам'яне, Дроздинь, Познань, Залав'я, Томашгород, Луговики), або їх вкладали у два ряди (сс. Корощино, Лопатичі, Сновидовичі, Біловіж, Чабель, Богдани, Луб'янка). Довгими на усю довжину схилу дошками довше вкривали надвірні стежки та комори (сс. Кам'янка, Лопатичі Ол. Жит., Денисовичі Пол. Київ.).

теріалів, у деяких селах «дранка» замінила колені «доски» лише на поч. XX ст.: «Колись крили досками, потім почали [крити] дранею» (с. Лопатичі Ол. Жит.), «Криша... крили солом'яними куликами... колись, дуже давно, ще покривали довгими досками» (с. Кисоричі Рок. Рів.), «Хати крили колючими досками, позже почали крить дранею» (с. Блажове Рок. Рів.), «Хати коліс крили коленими досками, дранку сталі драть позже (вже при пам'яті респондента. — *Р. Р.*)» (с. Березове Рок. Рів.) «Кришу крили коленими сосновими досками, дліною в скат криші... а позже почали крить дранкою... почали дерти дранку» (с. Березове Рок. Рів.). Водночас у поліському сільському будівництві широке використання «драниці» засвідчене вже у джерелах сер. XIX ст. (скажімо, Д. П. Де ля Фліз відзначає, що у Радомишльському повіті хати вкриті «переважно тонкими дощечками, які називаються драницями» [8, с. 154]). Це ж підтверджують синхронні у часі (1852 р.) матеріали І. Фундукля. Щоправда, відповідно до його матеріалів, «дрань» (дах «з тонких соснових пластинок (драні)»), поряд із соломною, застосовували для покриття дахів на півдні Радомишльського повіту (між містечками Брусилів і Коростишів і північніше до Радомишля, а також в околицях Малина), натомість на півночі «між Іванковим і Хабним та р. Прип'яттю... [і] в північному куті [Київської] губернії між Прип'яттю і Мінською губернією ...криша настеляється дошками чи дранню» [23, с. 267—269]. Дрань (тонкі соснові дошки), поряд із соломною, застосовували у цей час (1854 р.) й на півдні нинішньої Рівненської обл. (с. Яполоть Кост.) [10, с. 308].

Для покриття дахів використовували колені дошки різної довжини (2—3 м, 4—4,5 м чи навіть 5—6 м), зазвичай, — на усю довжину схилу даху. Товщина дощок здебільшого сягала 3 см (сс. Томашгород, Березове⁵ Рок. Рів.), 2—3 см (с. Великий Кобилян Овр. Жит.). Проте у давніших спорудах зчаста використовували й дошки товстіші. Скажімо, виявлена нами хата пер. пол. XIX ст. у с. Сновидовичі (Рок. Рів.) вкрита коленими дошками завтовшки 4—5 см. Доволі товсті дошки можна спостерігати й на дахах споруд зафотографованих С. Таранушенком у 1931 р. (сс. Озеряни, Копище, Бігуни, Хочино Ол., Липиця, Верпа

⁵ У с. Березове (Рок. Рів.) респонденти зазначають, що товщина дощок «криші» ш — 3 см, а на підлогу ішли дошки завтовшки 4 см.

Овр. Жит.) [22, с. 37—39, 42, 48, 53, 56, 77]. Знову ж, давніше могли траплятися й масивніші дошки покриття. Скажімо, Ч. Піткевіч, стосовно Річицького Полісся зазначає, що хати тут крили товстими дошками, «лупаними» з соснової колоди; причому з одного стовбура виходило лише чотири дошки: «дві дошки плоскі та дві віблі» [27, s. 228]. Це ж підтверджують матеріали з півночі Росії: при тесанні «топором» одна колода давала не більше двох «тесниць» (лише дуже товсті стовбури можна було розколоти на чотири «тесини») [4, с. 105]. Щодо ширини дощок, то якихсь стандартів вона не мала, а залежала від діаметра колод, з яких відколювали цей матеріал. Наприклад, у с. Ігнатпіль (Овр. Жит.) респонденти пам'ятають хлів, покритий дошками завширшки 50—60 см.

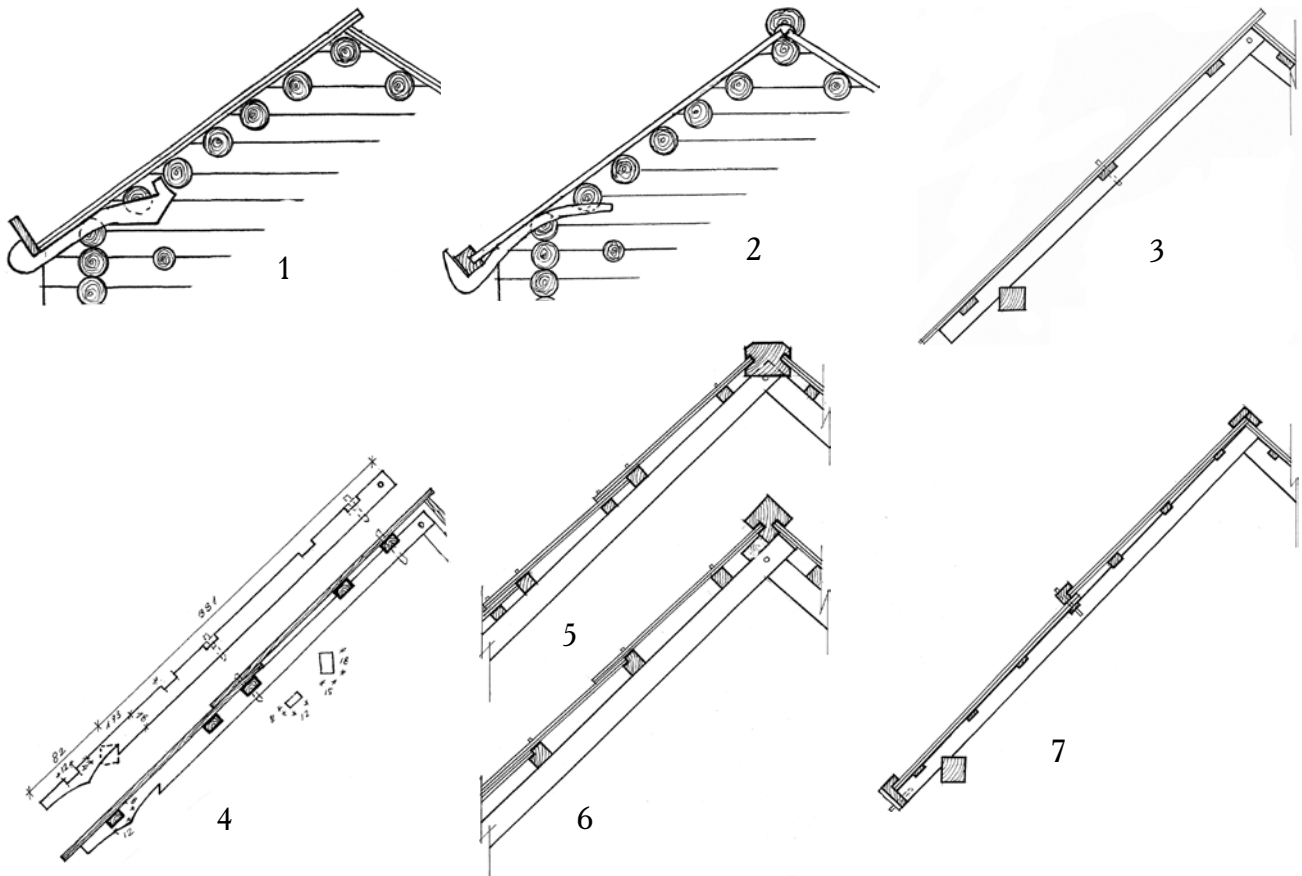
Драницю поліщуки використовували також різної довжини: зазвичай вона коливалась у межах 1—2,5 м. Відповідно до довжини, її можна поділити на чотири групи: завдовжки приблизно 1—1,2 м, приблизно 1,5 м, приблизно 2—2,25 м та приблизно 2,5 м (відповідно до системи мір довжини, якою поліщуки користувались ще у першій чверті ХХ ст., довжина таких драниць визначалась як: півтори аршини (її називали «полторачка»: с. Журжевичі Ол. Жит.), два аршини («довжина драні два аршина»: с. Мар'янівка Пол. Київ.), три аршини [27, s. 154] та три з половиною аршини). Причому, в одному і тому ж населеному пункті могли використовувати драниці різної довжини чи лише якоїсь однієї: 1—1,2 м (с. Луговики Пол. Київ.), 1,2 м (с. Чабель Сар. Рів.), 1,2—1,4 м (с. Червона Зірка Пол. Київ.), 1 або 1,5 м (сс. Юрове, Лопатичі Ол. Жит.; Лучанки, Рудня Мечна Овр. Жит.); 1,5 та 2 м (с. Озеряни Ол. Жит.); 1,5 м (сс. Журжевичі Ол., Недашки Мал., Левковичі Овр. Жит.; Глинне Рок. Рів.; Мар'янівка Пол., Рудьки Чор. Київ.⁶); 2 м (с. Літвиця Дуб. Рів.), 1, 1,5, 2 м (с. Думинське Овр. Жит.); 1 м (сс. Білокоровичі Ол., Середи Єм., Піхоцьке Овр. Жит.; Вежиця Рок. Рів.); 2,5 м (с. Обиходи Кор. Жит.); «Повтури метри довжини дранка» (с. Рудьки Чор. Київ. [7, с. 114]) тощо. Відповідно до джерельних матеріалів, на Річицькому Поліссі використовували «дрань» («дор», «дранкі») завдовжки 2,5 чи 2,25 м (три аршини) [27, s. 154, 228]. Водночас зауважимо, що відповідно до повідомлень респондентів, давніше драниці робили

довгими, натомість короткі (1 м) драниці почали виготовляти відносно пізно (с. Середи Єм. Жит.). Щодо товщини та ширини, то, наприклад, на Річицькому Поліссі дранка завдовжки 2,5 м мала ширину 7—13 см, а товщину — 10—12 мм [27, s. 228]. Приблизно такою ж (ширина — 10 см, товщина — 8—10 мм) робили драницю і в інших районах Полісся (сс. Юрове, Озеряни, Білокоровичі Ол. Жит.; Мар'янівка Пол. Київ. та ін.). Щоправда, при незначній довжині драниці (1—1,2 м), її товщина могла сягати лише 5—6 мм (сс. Білокоровичі, Кишин Ол. Жит.; Червона Зірка, Луговики Пол. Київ.).

Для виготовлення коленої дошки та драниці поліщуки використовували лише соснове дерево («Дранка тільки з сосни, тому, що вона добре колеться»: с. Зелена Поляна Пол. Київ.). Якість покрівельного матеріалу передовсім залежала від правильного його вибору та заготівлі. При цьому будівничі намагались строго дотримуватись певних правил, здобутих впродовж віків шляхом емпіричного досвіду. Сосну вибирали із високим та рівним стовбуром без сучків та високо піднятою кроною: «Добре дереться сосна, яка знизу не має сучкі, а тільки верхівку — це стара сосна» (с. Чабель Сар. Рів.); «На дрань брали нижню частину стовбура, коло шість мертвл... поки нема сучків — по сучкі» (с. Думинське Овр. Жит.). Як для виготовлення дощок, так і драниці, брали лише «праву сосну» («полосіста сосна», «прямá сосна», «прама́ сосна») — дерева із строго вертикальним напрямком волокон у стовбурі⁷: «Доски кололі із правої сосни; кося сосна погана» (с. Дроздинь Рок. Рів.); «Дерево для колення брали праве; доски кололі з правої сосни» (с. Березове Рок. Рів.); «На доски криші брали лес, щоб не йшов винтом, щоб сасна правенька» (с. Жерев Нар. Жит.); «На дрань треба праве дерево» (с. Жовтневе Ол. Жит.); «Як рівна (права) сосна, то добре дереться» (с. Журжевичі Ол. Жит.); «На кришу брали праву сосну, яка добре колеться» (сс. Лопатичі Ол. Жит.; Лучанки, Рудня Мечна Овр. Жит.). Таке дерево можна було впізнати вже за певними зовнішніми ознаками: «Дед, був плотник. Учив як сосну на кришу вибирать... Дерево, з якого робили бруси на стени, — досить, щоб було стрижньове..., а на кришу вибирали дерево (со-

⁶ «Повтури метри довжини дранка»: с. Рудьки Чор. Київ. [7, с. 114].

⁷ Поліщуки розрізняли сосни: «права», «коса» та «опачна». Дві останні для виготовлення покрівельного матеріалу були не придатними [16, с. 98].

1 — Спосіб покриття довгими (на усю довжину схилу) коленими дошками при конструкції даху «накотом». Функцію «закрилини» виконує встановлена на ребро пластина-дошка (с. Березове Рокитнянського р-ну Рівненської обл.). 2 — Спосіб покриття довгими (на усю довжину схилу) коленими дошками при конструкції даху «накотом». Функцію «закрилини» виконує «лотак» — брус із вибраним пазом (Річицьке Полісся; Реконструкція автора за матеріалами Ч. Піткевича та К. Мошинського). 3 — Спосіб покриття довгими (на усю довжину схилу) коленими дошками при крокв'яній конструкції даху (с. Сновидовичі Рокитнянського р-ну Рівненської обл.). 4 — Спосіб покриття коленими дошками у два ряди при крокв'яній конструкції даху (с. Радовель Олевського р-ну Житомирської обл.). 5 — Спосіб покриття драницею при крокв'яній конструкції даху з використанням лат подвійної висоти (с. Білокоровичі Олевського р-ну Житомирської обл.). 6 — Спосіб покриття драницею при крокв'яній конструкції даху з використанням лат із четвертним вирізом (с. Лопатичі Олевського р-ну Житомирської обл.). 7 — Спосіб покриття драницею при крокв'яній конструкції даху з використанням «лотаків» (брусків з вибраною четвертю). (Річицьке Полісся; Реконструкція автора за матеріалами Ч. Піткевича)

сну. — Р. Р.), щоб з нього добре доски колоть. Треба вибирати таку сосну, щоб три сукі попадали один в один (були на одній лінії по вертикалі. — Р. Р.). Інші можуть не попадати — досить, щоб тільки три штуки попадало. Таке дерево вибирали для колення» (с. Глинне Рок. Рів.); «На доски брали праму сосну... [її] впізнавали, щоб сук проти сука уверху був» (с. Березове Рок. Рів.); «На доски і драть брали тільки праму сосну... її впізнати: як у неї кора прямо тріскає (вздовж стовбура. — Р. Р.)... також у неї сук над суком прямо росте; як верхній сук правіше від нижнього — сосна коса, як верхній сук лівіше від нижнього — сосна опачна: їх як колоти, то тягне одну направо, другу на лево»

(с. Познань Рак. Рів.). Таким же способом (тільки більше прискіпливо) вибирали сосну й для «дертої драниці»: «Якщо сук проти сука на стовбурі, — то сосна права, добре дереться, якщо суки однолітки зміщені — то погано» (с. Журжевичі Ол. Жит.); «Коли в сосні голляка навпроти голляки — така сосна добре дереться» (с. Замисловичі Ол. Жит.); «Коли голіне стоїть одне проти другого — права сосна, добре дереться» (с. Думинське Овр. Жит.); «Дрять деруть з лутиці; вона біла, висока і голле все зверху» (с. Макалевиці Рад. Жит.); «У лутичини біла і лапата кора: як кора йде прямо то добре дереться, як косо, то погано» (с. Стівпинка Ол. Жит.); «Коли кора нижньою частиною дольок задирається дого-

ри, то таке дерево добре на дранку» (с. Маринин Берез. Рів.); «Коли сосна росте і на ній мох — вона добре дереться» (с. Великий Кобилин Овр. Жит.).

Для колєння дощок обов'язково брали зрілу «стрижньову» сосну з дрібними річними шарами: «Сосна для досок обов'язково мала бути стрижньовою» (с. Липники Луг. Жит.). Хоча дрань дерли лише з периферійної частини стовбура («оболоні»), зазвичай респонденти вважають, що кращою для цієї мети теж є стара («стрижньова») сосна: «Як хороше стрижневе дерево, то дереться добре» (с. Тепениця Ол. Жит.); «В сосни лутичини мало оболоні але вона добре дереться» (с. Ствпінка Ол. Жит.); «Для досок криши (драниць. — Р. Р.) вибирали сосну що дерлася; добре дереться сосна, яка знизу не має сучкі, а тільки верхівку — це стара сосна» (с. Чабель Сар. Рів.); «Дранка з прямої стрижньової сосни» (с. Журжевичі Ол. Жит.); «Як слої дробний, то на дрань подереться; як слої меншуратий (широкі річні кільця. — Р. Р.), то дереться погано» (с. Піхоцьке Овр. Жит.); «Як дереуть дрань, то вибирають сосну з дрібними шарами — вона добре дереться; та, що шар має грубий — погано дереться» (с. Латаші Нар. Жит.); «На дрань вибирали колоди, щоб слоїста хвоя» (с. Сілець Нар. Жит.); «Як в сосни мелкі слої — вона дереться, як крупні слої — вона не дереться» (с. Чабель Сар. Рів.); «З буяха не дер, а [дер] з смулного дерева» (с. Юрове Ол. Жит.); «Дранку... робили з смолової сосни» (с. Середи Єм. Жит.); «На дрань брали стару сосну, сємдесят год, ровну, щоб добре слоїлася» (с. Думинське Овр. Жит.). Хоч інколи вважають, що на дрань «могли брати сосну оболону або стрижньову — аби ровненко дерлась» (с. Озеряни Ол. Жит.); «Дрань дерли із стрижня і оболоні» (с. Суцани Ол. Жит.). Місцями ж взагалі твердять, що для виготовлення драниць брали лише сосну оболону: «Дрань дереуть з оболоні сосни, хоч з стрижньової краще дерти» (с. Піхоцьке Овр. Жит.); «На дрань вибирали: щоб сосна була оболона, мала широку оболонь» (с. Думинське Овр. Жит.); «Колоди дрань тільки з оболоні хвої, з молоді; з стрижньової не колоди, бо її не поколєш» (с. Сілець Нар. Жит.); «Дранку дерли з сосни: з дерева, яке не має стрижня а саму оболонь» (с. В'язівка Нар. Жит.); «Є стрижньова сосна (багато стрижня) і сосна — біль (з великою оболонню), сосна — біль добре дереться» (с. Чабель Сар. Рів.); «На дранку брали со-

сну, що мала мало стрижня і багато оболоні: стрижень крехкий — ламається» (с. Зелена Поляна Пол. Київ.); «На дрань хароша м'яка сосна» (с. Жовтневе Ол. Жит.). Інколи респонденти твердять, добре дереться сосна, у якій «вигнив стрижень» (с. Чабель Сар. Рів.); «Та сосна, що з губкою⁸ [на стовбурі] — добра на дрань, у неї мелкі слої і вона дерлась» (с. Мар'янівка Пол. Київ.)

При виборі деревини для покрівельного матеріалу звертали увагу й на те, у якій місцевості росли сосни: «Сосну на дрань брали тупки при болоті, бо вона добре дереться; на бору — вона ламається, не буде добре дертись» (с. Озеряни Ол. Жит.); «Добре дереться з сосни, яка росте при болоті» (с. Юрове Ол. Жит.); «Сосну на дрань брали в болотах» (с. Великий Кобилин Овр. Жит.). Правда інколи висловлюють й протилежну думку: «Болотяна сосна (що росте при болоті. — Р. Р.) не дереться, вона крижана⁹. В болоті хоч і є стара сосна, але вона крижка. Де ягода росте, під горою — сосна добра» (с. Чабель Сар. Рів.).

Підібране дерево підлягало ретельному огляду: стовбур простукували обухом сокири [27, s. 154] (так званий метод простукування¹⁰) і (особливо для драниці) «запитували»¹¹: «Сосну заколювали і пробували як дереться» (с. Юрове Ол. Жит.); «На стовбурі перевіряли чи добре колеться: зробив на стовбурі поперечну зарубку, децю вище від зарубки топором відколов щепку (до зарубки) і на щепці перевіряє чи буде добре колотись» (с. Озеряни Ол. Жит.); «За-

⁸ Це так звана оситовата (хаутна) сосна: дерево уражене внутрішньою ситовою гниллю, що спричинена сосною губкою (*Trametes rini*) та іншими грибами-паразитами; на стовбурі такого дерева наростає «губа».

⁹ Так звана «кражова сосна» — дерево зі значним потовщенням пізньої зони річних шарів, ексцентричним стовбуром і зміщеною серцевиною; деревина червоного кольору, крижка, різко підвищеної твердості: («У крежу деревесина красного кольору. Як рубають — вона кришиться (на будову не йде)» (с. Червона Волока Луг. Жит.); «Креж має червону деревину: покласти в будову — крутить стєну» (с. Зубковичі Ол. Жит.); «У кражової сосни — стрижень збоку, вона росте коло полів» (с. Іванівка Мал. Жит.).

¹⁰ Метод простукування — один із методів підбору будівельної деревини, що полягає у простукуванні стовбура обухом сокири: дзвінкий звук є ознакою хороших властивостей дерева, глухий — поганих.

¹¹ Метод запитування полягав у тому, що у лісі на стовбурі живої сосни по висоті робили дві неглибокі горизонтальні зарубини і пробували, як віддирається тріска (чи рівно, чи ні).

рубують на живій сосні сокирою... чи дереться — сосну запитують» (Дивошин Овр. Жит.); «На дрань брали хвою, що дереться: зарубують сокирою на живій сосні — запитують» (с. Дивошин Овр. Жит.); «З живої ростучої сосни відколювали щепочку і перевіряли як колеться» (с. Думинське Овр. Жит.); «Кололи із правої сосни. Її спеціально вибирали — відколювали з дерева, що росло, невелику драночку» (с. Вежиця Рок. Рів.); «Приходить дядько до сосни, робить дві зарубки (вище і нижче), виколює шматок і пробує чи дереться» (с. Червона Зірка Пол. Київ.); «Сосну зарубували і пробували як дереться» (с. Чабель Сар. Рів.); «Зарубували і перевіряли чи добре (рівно) відколюються тріски» (с. Березове Рок. Рів.); «[Майстер] з вирізаного кавалка (іверень) взнає чи не є [сосна] касая, крижаватая чи жилаватая» (Річ. П.) [27, с. 154].

Слід наголосити, що сосну, призначену для виготовлення драниць (як і дощок), намагались заготовляти лише у теплі (кінець весни — початок літа) місяці: «На дрань дерево рубують: май, юнь, юль. Його обов'язково корять, знімаючи моску (тонку плівку між корою і деревиною), бо в ній заводиться шашіль» (с. Озеряни Ол. Жит.), «Дерли дрань весною. Зимом не дерли, бо вона [сосна] остила і дерти її погано» (с. Мар'янівка Пол. Київ.). Це ж підтверджують й матеріали Ч. Піткевича з теренів Білорусі (Річ. П.): «Дрань... виробляють... лише у теплій порі року» [27, с. 154]. Відзначимо, що, наприклад, на Гуцульщині дерево на покрівельний матеріал теж уникали заготовляти у зимові місяці: його зрубували з липня по грудень, бо «у грудні місяці ліс мерзне... Він не даєси, він та як мертвий, та як камінь» [14, с. 465].

Деревиною, яка відповідала необхідним якісним показникам, зрубували. Для виготовлення драниці та дощок брали нижню частину стовбура («без сучків») — приблизно 6 м, причому прикореневу частину (близько аршина: 0,5—0,7 м) відкидали, оскільки вона «не кололась» (с. Думинське Овр. Жит.). Для колення дощок вживали лише сире свіжозрубане дерево, бо, за спостереженням поліщуків, «краще колоти мокре дерево ніж сухе» (с. Піхоцьке Овр. Жит.). Це ж торкається й драниці: «На дрань кололи тільки сире дерево. Як дерево сухе, то його мочили в воді через ніч (впродовж ночі. — Р.Р.) і тоді мокре кололи» (с. Думинське Овр. Жит.). З цих же міркувань (у тому разі,

коли зрубане дерево не кололи відразу, а впродовж якогось часу воно лежало) кори з нього не знімали: «Як мають колоти — дерево не корять, щоб не втікала вода» (с. Лопатичі Ол. Жит.). Кололи дошки (як і дерти дрань) починали завжди від верхівки («вершка дерева»), в іншому разі дерево б «не кололось»: с. Березове (Рок. Рів.).

Процес колення дощок відбувався наступним чином. Спершу колоду розколювали навпіл. Перший розкол робили строго по центру стрижня («щоб не крутило»). При цьому враховували, як дерево росло у лісі: розкол мав іти у напрямку південь — північ, у разі колення стовбура схід—захід дошки (особливо виготовлені з південної частини стовбура, у якій були ширші річні кільця) при висиханні «могло крутити» (с. Кишин Ол. Жит.). Передовсім майстер стовбур «шнурує»: з двох протилежних боків децю протісує (знімає кору і трохи деревини) і «под отвес» шнуром, змащеним сажею, відбиває поздовжні лінії (сс. Радовель Ол., Жерев Нар., Липники Луг., Піхоцьке¹² Овр. Жит.). Потім бере сокиру із широким лезом («топор» або шклюд»), приставляє лезо до торця колоди і б'є по обуху дерев'яною «колотушкою». В одержану внаслідок цього незначну тріщину вбиває 2—3 дубові клини (клини заганяли, побиваючи обухом сокири). На наступному етапі поступово (через певні проміжки) вбивали клини в утворену щілину по довжині стовбура, і таким чином майстер «роздирав колоду надвое». У разі, як дерево «тягне» (волокна у щілині «йдуть вбік»), ставлять у цьому місці сокиру, побивають «довбешкою», таким чином прорубуючи їх¹³ (сс. Кишин Ол., Жерев Нар. Жит.). При використанні стовбурів значних розмірів (чи «як дерево дуже тягнуло вбік») клинці могли вбивати й у поздовжню щілину з протилежного боку стовбура (сс. Лопатичі, Радовель Ол., Липники Луг. Жит.): «Сокирою поправляли, прорубували прожилки, потім колоду перевертали і били клин знизу» (с. Лучанки Овр. Жит.); «Били клин в торець, наступний — зверху колоди, як її косило — наступний клин били знизу» (с. Возничі Овр. Жит.).

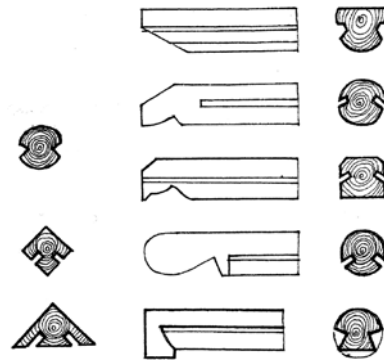
¹² У сс. Піхоцьке (Овр.) Липники (Луг.), відповідно до відмітки, ще прорубують (намічають), неглибокі поздовжні рівчаки. Хоча місцями одержуємо інформацію, що при коленні колод надвое лінії шнуром не відбивали (не робили й рівчака): с. Лучанки (Овр. Жит.).

¹³ Зап. 16.07.1997 р. у с. Кишин Олевського р-ну Житомирської обл. від Рабуша Володимира Тимофійовича, 1926 р. н.

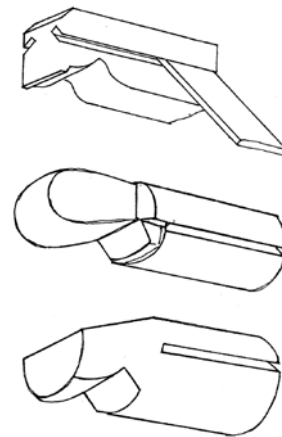
Потім кожну з двох частин, попередньо «прошнуровавши», «роздирали ще надвоє, і, як треба, — ще надвоє» (с. Кишин Ол. Жит.)¹⁴. Таким чином із півколади виходило дві—три «доски» і «обапол». Бокові площини готових дощок вирівнювали (протісували) сокирою: «Доски кололи, потім краї протісували сокирою» (сс. Копище, Хочино Ол. Жит.). Як зазначають респонденти, так виготовляли й дошки на стелю: «Так кололи доски на дах і на стель» (с. Лучанки Овр. Жит.); «Так як і на дах, кололи доски на стелю, але їх тільки трохи протісували» (с. Кишин Ол. Жит.). Подібним чином, відповідно до інформації, кололи дошки на покриття і в інших населених пунктах (сс. Великий Кобилін, Суцани, Копище, Хочино, Лопатичі, Радовель Ол.; Лучанки, Рудня Мечна, Возничі Овр. Жит.). Дещо відмінний спосіб виготовлення дощок для даху нам вдалося зафіксувати у селах Березове, Біловіж, Томашгород, Дроздинь (Рок. Рів.). Скажімо, у с. Березове, як і в попередньому випадку, спершу колоду посередині мітили шнуром (з двох боків і з торців) і розколювали надвоє («полам»): в торець вбивали клини (доволі тонкі), а потім у проміжки між ними (у той же торець) били клини товстіші (у тих випадках, коли дерево кололось не рівно, клин убивали ще у його верхню частину: с. Біловіж Рок. Рів.). При колені прожилки прорубували топором (с. Дроздинь Рок. Рів.). Коли стовбур розкололи «наполовину» майже до кінця (половинки ще тримались купи), на відстані 3 см від розколу робили розмітку і знову, відповідно до неї, кололи (били клини), відколюючи дошку, потім наступну і т. д. Як пояснюють респонденти, «дерево не доколювали до кінця, бо відколювати з половинок важче» (с. Березове). Коли усі дошки були відколені до певної довжини — «доколювали» цей залишок.

Процес виготовлення дралиці проходив по-іншому. Стовбури розрізали на окремі колодки («чурбаки»), такої довжини, якою мала бути дралиця. Розрізати намагались таким чином, щоб на «чурбак» не попадали сучки (сс. Дивошин Овр., Озеряни Ол. Жит.). Заготовані колодки уздовж розколювали на декілька частин, залежно від товщини дерева. Скажімо, 30—45 сантиметрові стовбури (які вважались найкращими для виготовлення дралиці) розколювали на 8—12 частин (Річ. П.) [27, s. 154]. Знову ж, як за-

¹⁴ Зап. 16.07.1997 р. у с. Кишин Олевського р-ну Житомирської обл. від Рабуша Володимира Тимофійовича, 1926 р. н.

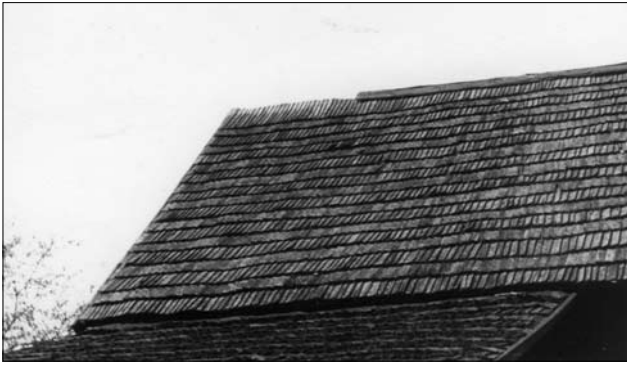

Перекрій та загальний вигляд «вільчиків», які використовували при покритті даху дралицею (Олевський р-н Житомирської обл.)

Головки «вільчиків». 1) с. Замисловичі; 2) с. Кишин; 3) с. Лопатичі (Олевський р-н Житомирської обл.)

значають у с. Журжевичі (Ол. Жит.), із 60-ти сантиметрового стовбура виходило 10 таких заготовок. Дерева меншого діаметра кололи лише на 4—8 частин (ширина «гатніка» мала бути приблизно 10—12 см): с. Озеряни (Ол. Жит.). Стовбур розколювали навпіл, кожну половину — ще навпіл, четвертину — ще навпіл, а при потребі кожну з частин — ще навпіл. Таку заготовку (що мала клиноподібну у перекрої форму) називали «гатнік» («гайтнік», «гайтівчина»). Оскільки дралицю кололи лише з оболоні, із «гатніка» відкидали середню «стрижневу» частину (сс. Журжевичі, Обище, Білокоровичі, Лопатичі, Озеряни Ол. Жит.): «Від кожної з [частин]... відлуплює астрижонак (стрижень. — Р. Р.), а залишену абалонь лупить на дралиці (дзеруть на дралиці)» (Річ. П.) [27, s. 154], «Середину (стрижень) відколювали і відкидали, а оболону кололи на драць» (сс. Юрове Ол. Жит.), «Драць деруть з оболоні; стрижень добре не дереться» (с. Латаші Нар. Жит.), «Дорань дерли тільки з оболоні; коли дер-

Покриття даху «щепою» (Олевський р-н Житомирської обл.)

Хата, покрита довгими дошками (с. Копище Олевського р-ну Житомирської обл.). Фото С. Таранушенка (1931 р.)

«Запазене корито» на даху хати 1821 р. зі с. Серники Заріченського р-ну Рівненської обл. (експонується у Національному музеї народної архітектури та побуту України, м. Київ)

ли дранку, то стрижень викидали» (с. Томашгород Рок. Рів.), «Дранки кололи тільки з оболони, стрижень відкидали, бо він не колеться» (с. Червона Зірка Пол. Київ.), «Дранку дерли з оболоні... але з старого дерева» (с. Маринин Берез. Рів.).

Заготовані колодки на «гатніки» кололи «слюдом» (теслярською сокирою з широким лезом): «Ставлять колодку, на ній — слюд, по ньому б'ють довшешкою — позначають; потім по краях [обрізу] в щель б'ють два клинця (їх вбивають довшешкою) і колять гатнік; від гатніка одкалвивають гостре (ядро) і потім роблять дрань» (с. Озеряни ол. Жит.); «Ділили колодку на 5, 8, 10 доль (залежно від товщини сосни). Одну таку дольку називали гатнік. Розколювали дерево топором... по топору били дерев'якою... потім топором забивали клин з дуба» (с. Думинське Овр. Жит.).

Щодо подальшого процесу, то з виготовлених таким чином «гатників» відколювали драниці. Для виготовлення дранки могли використовувати різні інструменти. Здебільшого це здійснювали за допомогою спеціального ножа («ніж», «нуж», «драч») — металевого інструмента з дерев'яною ручкою, загнутою догори (довжина ручки приблизно 40 см, леза — 24 см.): сс. Думинське Овр., Журжевичі, Юрове Ол. Жит.; Блажове, Вежиця Рок. Рів. та ін. На Річицькому Поліссі для цього вживали лупач («дурнік») — різновид топора (типу драча) [27, s. 154], у деяких селах Олевщини (Кишин, Лопатичі) — дворучний ніж («струг» «бичок»). Проте інколи це здійснювали за допомогою звичайного топора і дубових клинців (Річ. П [27, s. 154], с. Озеряни Ол. Жит. та ін.).

На Середньому Поліссі фіксуємо два варіанти відколювання драниць: уздовж та впоперек «гатніка». Скажімо, на Житомирщині (сс. Озеряни, Журжевичі, Білокоровичі, Кишин Ол., Думинське Овр.) драниці частіше кололи («дерли») уздовж «літовиск» («дрань дерли по лєтовинах»: с. Озеряни, «дрань деруть толькі по літовищах»: с. Кишин, «б'ють по лєтовищах»: с. Журжевичі, «кололи по лєтовищах»: с. Білокоровичі), тобто під прямим кутом до радіального напрямку стовбура (до речі, подібним способом (з «гатників») кололи і клепки для бочок¹⁵: с. Озеряни). У цьому селі процес виготовлення драниці («драні») проходив наступним чином: «Топором з вушчим лезом (не шклюдом. — Р. Р.) зверху [обрізу] роблять зарубку (побиваючи його довшешкою). Зверху в щель забивають клин. Збоку у щель вставляють лезо

¹⁵ Із стрижневої частини «гатніка», яку відкидали при виробництві драниці, виготовляли «лутки» віконних коробок, «бо, як робить з половинок — поламається, а з четверті не поламається»: с. Озеряни (Ол. Жит.).

топора і за ручку викручують. Як тягне [волокна вбік], то топорик з другого боку гатніка ложшиш... Гатнік колять (деруть) надвоє, потім ще надвоє і т. д.». Проте частіше «дрань» дерли спеціальним ножем («драчем»): «Нуж вбивали довбешкою [у торець гатніка], а потім ручкою рухали вверх — вниз і різали дрань... дрань виходила рівна (без клина) як дощина» (с. Думинське Овр. Жит.); «Як роблять дрань... кладуть драч і по драчі б'ють довбешкою... забивають драч і рухають його ручкою туди — сюди — деруть дрань» (с. Журжевичі). Для цього могли використовувати і дворучний ніж («струг» «бичок»): «Дрань роблять... робить гайтник (щоб не було сучков), стрижня одкидає... і стругом (з двома ручками) дере дрань з оболоні... дрань деруть тільки по літовищах... тільки з оболоні, бо стрижень не дереться» (с. Кишин).

Дрань від «гатніка» могли відколювати й поіншому — уздовж, в радіальному напрямку стовбура (с. Лопатичі Ол. Жит.), робили «гайтники» довжиною 1 або 1,5 м, «гайтник» кололи надвоє, потім кожен частину ще надвоє, а одержані дольки — знову надвоє (це здійснювали за допомогою дворучного ножа — «струга»). Подібний спосіб виготовлення драниці (як і гонти) широко відомий на Гуцульщині [14, с. 468—470].

Виготовлений таким чином покрівельний матеріал складували у «штабелі», притискали їх чимсь важким зверху та впродовж певного часу (рік — два) просушували. Як зазначає Ч. Піткевіч, «Готові драниці рахують на копи, складають у стоси і щось накладають на верх, щоб драниці не викручувались» [27, с. 154].

При покритті даху довгими (на усю довжину схилу) коленими дошками їх укладали у два шари. Здебільшого дошки нижнього ряду («доски», «мосниці») клали з невеликими проміжками¹⁶, а зверху щілини перекривали протесаними «ополками» чи такими ж дошками («накладичі», «накладіші»): «Колись крилі довгими досками колотими, в два слої: знизу — доски, зверху — накладичі (накладичі — доски або ополки) — це щоб всередину не затікало» (с. Лопатичі Ол. Жит.). Такий спосіб покриття називали «в накладичі» (с. Хочино Ол. Жит.), «в накладку» (с. Ігнатпіль Овр. Жит.), «в наклад» (с. Томашгород

Рок. Рів.). Проте часто траплялось, що дошки нижнього ряду укладали у стик («у притичку»): «Досками крилі в два слоя: нижній — доска до доски, зверху стик перекритий доскою... в ній свердлили і били кулок» (с. Кишин Ол. Жит.), «Крили досками: дві доски впритик, перекривали доскою зверху на стик» (с. Білорівчичі Ол. Жит.), «В наклад... нижні доски роблять у стик, а зверху... по швах — перекривали ополками» (с. Томашгород Рок. Рів.), «Хати, ширина яких не перевищує 6 аршин (4,3 м), криють двома шарами товстих дощок лупаних з сонових кльоців (плаха)... Перші кладуть на лати одна при другій (у притичку), впираючи їх у нижню дошку, що лежить на гаках замість лотка, зверху щілини перекривають віблими дошками» (Річ. П.) [27, с. 228]. Такий конструктивний засіб, на думку місцевого населення, не тільки запобігав попаданню дощової води у щілини між дошками нижнього шару, а й захищав їх периферійну частину, яка швидше загнивала: «Середня часть [стовбура] — це стрижень, а по боках — оболонь; оболонь гнила, а там, де стрижень не гнило, тому ополками накривали оболону [периферійну] часть досок» (с. Томашгород). На півночі Росії (Карелія) відомий більше досконалий (водночас дуже архаїчний) варіант подібного покриття: товсті дошки витісували таким чином, що з одного боку вони мали дещо вигнуту поверхню, так звану «жолобовицю»; нижній шар дощок вкладали з деяким проміжком, жолобом вверх, а верхній шар, який перекривав щілини, — жолобом вниз [6, с. 68]. У с. Копище (Ол. Жит.) ми зафіксували дещо відмінний спосіб покриття: «колоті доски» даху нижнім краєм упирались в дошку-закрилину, а «по досках стелили берест і присипали песком». Застосування подібної прокладки з бересту між двома шарами дощок покриття відоме й на теренах Білорусі.

Нижнім краєм дошки покриття опирались у «закрилину». У зафіксованих дослідниках в першій пол. ХХ ст. на теренах Полісся України та Білорусі будівлях функцію «закрилини» зазвичай виконувала доволі товста дошка (пластина), встановлена на торець («закрилина», «закриліна»), що проходила уздовж окапу даху (с. Копище, Журжевичі, Озеряни, Хочино Ол., Бігунь, Верпа Липиця Овр. Жит.; Вахівка Виш. Київ.; Березняки колишнього Лунинецького повіту, Войткевичі, Овсемирів, Глинне, Дроздинь, Старе Село Мозирського повіту повіту та ін.)

¹⁶ Таким способом була вкрита хата Маври Лозчихи у с. Копище (Ол. Жит.) [21, с. 13].

[21, с. 12—14, 19; 22, с. 37—39, 42, 48, 53, 56, 57, 77; 20, с. 316 (Рис. 3); 24, с. 199 (Rys. 113), 200 (Rys. 114), 202 (Rys. 116), 203 (Rys. 118); 25, с. 199 (Rys. 1, 3, 4); 26, с. 118]. Нижнім краєм її зарубували у «кокошиці» («кокоши», «кокошини», «круки») — своєрідні дерев'яні гаки [21, с. 13]. Водночас на Поліссі зустрічався й інший різновид закрилини. Для прикладу, на Річицькому Поліссі дошку-закрилину замінював «лотак» — брусок (12 x 12 см у перекрої) з вибраною у верхній частині четвертю («чверткою»), у яку заходили кінці дощок [26, с. 118; 27, с. 226]. Як відзначав Ч. Піткевич, «лотак» не завжди лежав на «круках», а частіше міг бути прибитий дерев'яними кілками («гвозд», «гвюзьдзє») до низу крокв [27, с. 226]. Учений фіксував у цій місцевості перекази про більш давній конструктивний різновид «лотока», у якому замість четверті посередині грані бруска вибирали паз («фугу») [27, с. 226]. На основі джерельних матеріалів (1781 р.) С. Таранушенко припускав, що подібна конструкція (кругла деревина, у якій був вибраний «лоток») у XVII—XVIII ст. побутувала на Лівобережному Поліссі (сс. Городище Нов.-С. Чер., Почеп (нині с. Почепці) Пут. Сум.) [21, с. 13]. Аналогічний конструктивний різновид «лотока» («поток») ще у першій пол. XX ст. траплявся у сільському будівництві Карелії (Росія) [6, с. 66]. Як і на Річицькому Поліссі, так і в Карелії, його витіснення із покрівельних конструкцій брусом з вибраною четвертю (чи дошкою) місцеве населення пояснювало тим, що внаслідок попадання дощової води, «закрилина» такої конструкції сприяла швидкому загниванню дощок [6, с. 66; 27, с. 226].

«Кокішиці» представляли собою своєрідні дерев'яні гаки, витесані з нетовстого (6—10 см) бруска чи дошки, завдовжки приблизно 1—1,2 м (сс. Березове, Залав'я Рок. Рів.). Приблизно такою (0,9—1,06 м) була й довжина «кокошин» віднайденних у давньоруському Бересті (їх найбільша ширина сягала 10—16 см, а товщина переважно коливалась у межах 4—6 см)¹⁷. У якості кокошин могли використовувати й фрагменти стовбура з боковим відростком чи нетовсті соснові прикоренки з природним відгалуженням (с. Вахівка Виш. Київ.) [22, с. 57]. Інколи траплялись «кокошиці» значно довші: так, що їх кінці майже сягали гребеня даху (наприклад у клі-

ті другій пол. XIX ст. зі с. Березове Рок. Рів. довжина кокошиці становила приблизно 2 м).

У дахах поздовжньо-вінчатої конструкції («накотом») «кокошиці» зазвичай закріплювали (дещо зарубували) між верхнім вінцем стіни і нижнім «правилом» накоту (в нижній частині кокошиць обов'язково влаштували неглибокий (3—4 см) зазубень, який впирався у врубку ощепини). С. Таранушенко фіксував варіант, при якому нижні краї кокошиць до ощепини були прибиті дерев'яними кілками, а верхні їх кінці «підведено під сволок-балку» (нижнє правило накоту. — Р. Р.) [21, с. 13; 22, с. 26]. У тих випадках, коли у поздовжньо-вінчастих дахах присутня додаткова (винесена поза обріз стіни) поздовжня платва, підтримувана випусками поперечних балок, «кокошиці» нижнім краєм (зазубнем) упирали в неї. Знову ж, у таких випадках могли обходитись і без гакуватих кокошиць: дошку-закрилину підтримували вертикальні кілки, вбиті у винесену платву [20, с. 314 (Рис. 8)]. Слід зауважити, що на півночі Росії (Карелія), де більше архаїчні форми зрубних дахів затрималися довше, відомі випадки, при яких на виносах поперечних балок закріплювали вижолоблений «поток» [15, с. 134—135 (Фото 141, 143)].

При крокв'яній конструкції даху «кокошиці» розташовували впритул до крокв; вони (як і у зрубному даху) опирались зазубнем у платву, а їх верхню частину підводили під лату (Річ. П., с. Вахівка Виш. Київ.) [22, с. 57; 27, с. 226]. Проте у таких випадках часто обходились без кокошиць: «закрилина» опиралась до кілків («упор»), забитих у нижню частину крокв: «В низ крокви забивали дубові кулки (упори), за них заклали доску (закрилину)» (с. Копище Ол. Жит.); «Знизу в крокви [вбивали] колок і... закрилина» (с. Хочино Ол. Жит.). Місцями ж на крокви спеціально підбирали стовбури з природним відгалуженням у нижній частині («кюшиці»): «На крокви старались брати кюшиці... сосни з сучком або корнем знизу... за це кріпили закрилину» (с. Березове Рок. Рів.). Скажімо, подібна конструкція крокв з відростками використана при покритті стежки (1914—1916 рр.), обстеженої нами у с. Липники (Луг. Жит.).

У спорудах, перекритих «накотом», верхні кінці дощок двох схилів, що сходились на гребені даху, накривали вижолобленою у нижній частині масивною колодою («коріто», «зап'язене коріто», «вільчик»: Укр. П.; «ваўк», «ваўчок»: Біл. П.; на півночі Росії її назива-

¹⁷ Тут було віднайдено 12 кокошиць [13, с. 194].

ли — «бхлупень», «шелом»), яку просто вкладали на верх даху чи прибивали до верхнього (конькового) «сволока» дерев'яними кілками (як і на півночі Росії [6, с. 69]). Згадки про використання такого «корита» фіксуємо у низці населених пунктів на півночі Житомирщини та Рівненщини (сс. Лопатичі, Копище, Радовель, Хочино, Жовтневе, Сарнівка, Кишин, Замисловичі, Рудня Комсомольська Ол.; Левковичі, Думинське, Листвин Овр. Жит.; Дроздинь, Березове, Сновидовичі Рок. Рів.). Виготовляли його з якісної («правої») сосни з великим «стрижнем» (сс. Хочино, Жовтневе, Замисловичі Ол. Жит.). Рудимент цієї конструкції («ваўчок») К. Мошинський відзначав й на Річицькому Поліссі: «...гребінь прикривають коритком типу лотока, тільки відвернутим гострим денком догори» [26, s. 118]. Аналогічне «запáзене корі́то» відтворене у дахових конструкціях хати 1821 р. зі с. Серники (Зар. Рів.), що експонується у Національному музеї народної архітектури та побуту України (м. Київ) [5, с. 115, 119; 15, с. 275 (Фото 320), 276 (Фото 322, 323)]. «Вільчик» укладали прикоренком у бік покутньої стіни, а виступаючу поза дах частину («голівка вільчика») фігурно вирізали, інколи — у вигляді голови півня («По краях вільчика в старих хатах вирізали голову петуха, особливо возля покутя»: с. Лопатичі) чи коня (с. Сарнівка Ол. Жит.). До речі, подібні «охлупні» з вирізаною головою коня чи птахи збереглися на півночі Росії [4, с. 106]. Часто, як зазначають респонденти, «головці» надавали форми, подібної до завершення грифа скрипки: «Головка вільчика — як скрипка формою» (с. Хочино Ол. Жит.). «Вільчик» з «головкою» такої форми відтворено у вже згадуваній хаті 1821 р. зі с. Серники [5, с. 115, 119; 15, с. 275 (Фото 320), 276 (Фото 322, 323)]. Проте при крокв'яній конструкції даху зазвичай використовували «вільчик» («вільчик», «вельчїк», «довгáль», «коньяк», «віруб», «чэбет», «брус», «підкрішник», «закріжіна») відмінної конструкції: знизу заглиблення не влаштовували, а на його двох бокових гранях вибирали навскісні пази для дощок (чи драниць): сс. Замисловичі, Рудня Комсомольська (Ол. Жит.), Листвин, Левковичі (Овр. Жит.), Сновидовичі, Будки Сновидовицькі (Рок. Рів.). Такий «вільчик» міг зберігати заокруглену форму стовбура (сс. Лопатичі, Сарнівка), бути трикутним у перекрої (с. Кишин), з чотирьох боків протесаним (тоді його укладали ребром догори: с. Рудня Комсомольська) чи плазом (сс. Замисловичі, Будки Сновидовицькі). «До-

Зарубування «вільчика» у крокви (с. Сновидовичі Рокитнянського р-ну Рівненської обл.)

Кріплення дощок покриття до лат кілками (с. Радовель Олевського р-ну Житомирської обл.)

вгаль» врубували у гребінь крокв (с. Сновидовичі), а інколи верхні кінці крокв дещо випускали, і «вільчик», подібно, як на Гуцульщині [14, с. 474], закріплювали між ними (сс. Левковичі Овр. Жит., Сновидовичі Рок. Рів.). У новіших спорудах часто траплялось, що на гребені даху дошки чи драниці схилив закріплював жолоб збитий із двох дощок («коньбóк», «корі́то», «утóльник», «жолобóк», «шаловочка»). Однак, здебільшого (як на Поліссі України, так і Білорусі), дах завершувався поіншому: верхні кінці дощок одного схилу дещо (на 15—20 см [27, s. 228]) виступали поза гребінь даху, і, таким чином, перекривали щілину на стику двох схилів.

У поздовжньо-вінчастих дахах дошки покриття опирались на поздовжні «правила» схилив, натомість у дахах крокв'яної конструкції до крокв закріплювали кілька горизонтальних лат. Слід відзначити, що при такому покритті крокви даху як і лати були доволі масивними (скажімо, у хаті пер. пол. ХІХ ст. у с. Сновидовичі (Рок. Рів.) перекрій лат 7 x 12 см). Причому лати частково чи повністю зарубували у

Виготовлення дралиці (Олевський р-н Житомирської обл.)

крокви. Зазвичай, не залежно від довжини крокви, на схилі даху кріпили три товсті лати: ближче нижнього обрізу крокви, під гребенем, і посередині¹⁸. Правда, у спорудах менших розмірів середньої лати могли не вкладати (стебка кін. ХІХ ст. у с. Каленське Ол. Жит.), знову ж, у новіших житлових спорудах могли використовувати й більшу кількість лат меншого перекрою (Річ. П.) [27, с. 228].

У тому разі, коли (при поздовжньо-вінчастому даху) довгі (на всю довжину схилу) та товсті дошки нижнім кінцем заходили у паз закрилини, а зверху їх придавлювало масивне «корито», потреби у додатковому їх кріпленні не було «Коли робили вільчика і закрилини, досок до лат не прибивали» (с. Хочино Ол. Жит.). Натомість при використанні закрилини-дошки, та відсутності «вільчика» покриття потребувало додаткових кріплень. У такому випадку, як відзначають респонденти у багатьох селах, дошки до лат прибивали («прикручували») дубовими кілками (сс. Білоковичі, Хочино, Кишин, Собачин, Копище Ол. Жит.; Біловіж Рок. Рів. та ін.). Для цього могли використовувати й іншу конструкцію: уздовж кожного схилу закріплювали одну—дві доволі товсті поздовжні жер-

¹⁸ Скажімо, лише три лати присутні на схилі даху у згаданій хаті зі с. Сновидовичі, при довжині крокви 3,88 м, тв. Стебка сер. ХІХ ст. із цього села, при довжині крокви 2,2 м.

дини — «ягліці», які прибивали до крокв. У с. Юрове (Ол. Жит.) отримали інформацію, що на такий дах могли просто накладати «ярмо» — дві товсті деревини, з'єднані на причітках даху поперечками (аналогічні конструкції «гнети», «крепіла», скріплені поперечними «огнивами», використовували й на півночі Росії [4, с. 106]). Знову ж, уже в пер. чв. ХХ ст. багатші поліщуки для кріплення дощок використовували металеві цв'яхи [22, с. 13, 14, 17].

При покритті даху коленими дошками у два ряди їх теж укладали «в накладичі» (нижні дошки клали з проміжками чи в стик). Проте у багатших верств селянства при такому покритті інколи фіксуємо випадки, у яких дошки верхнього шару вкладені теж у стик. Технологія подібного двошарового покриття даху дошками у два ряди зафіксована ними у хаті др. пол. ХІХ ст. зі с. Радовель (Ол. Жит.). У зазначеному випадку (як і взагалі при покритті дахів дошками) використані крокви значного перекрою (15 x 18 см), завдовжки 4,13 м. До верхньої частини крокв закріплено 5 плоских лат (8 x 12 см). Перші три лати на усю товщину зарубані у крокви (перша — на віддалі 15 см від нижнього обрізу крокв, друга — на віддалі 1,93 м від першої, третя — на віддалі 15 см від другої). Дві верхні лати (розташовані ближче гребеня, на віддалі 15 см одна від другої) заглиблені у крокву тільки частково, вони виступають над її поверхнею приблизно на 5 см, тобто на товщину покриття. Як покрівельний матеріал використано колені дошки завдовжки приблизно 3 м і товщиною 2,5 см. На дах вони укладені двома шарами у стик (дошки другого шару перекривають стики між дошками першого). Дошки нижнього ряду оперті на три нижні лати, верхнього — на дві верхні та середню, тобто на третій латі лежать верхні краї першого ряду дощок і нижні верхнього. До верхньої і середньої лат дошки прибиті дерев'яними кілками (до середньої лати кілки фіксують дошки кожного із двох рядів покриття). Причому у кожний з «накладичів» забито по два кілки таким чином, що кожен із них проходить крізь одну із суміжних дощок нижнього шару. Подібний спосіб покриття (коли дошки дворядкового покриття прибиті лише зверху і посередині даху, а закрилин немає) можна побачити на фотографії хати зі с. Собачин (Ол. Жит.) [22, с. 67].

Слід зазначити, що на Олевщині подібним способом (у два ряди) накривали як житлові споруди, так і господарські (стебки), причому, знову ж, не за-

лежно від довжини крокв, стійко використовували 5 лат (скажімо, у стебці кін. ХІХ ст. зі с. Корощине, при довжині крокви 2,35 м). Цюправда, у стебках лат могли не врубувати у крокви (просто дві верхні лати були на товщину покриття товстішими від трьох нижніх: с. Корощине). У господарських спорудах зчаста використовували й більш примітивні технологічні варіанти влаштування такого даху.

Пізніше (приблизно у першій пол. ХХ ст.) у деяких місцевостях замість коленого дерева для покриття почали використовувати дошки різані («доски різані», «шаловка»): сс. Білокоровичі, Лопатичі (Ол. Жит.); Лучанки, Виступовичі, Дивошин, Левковичі, Ігнатпіль, Бігуни (Овр. Жит.); Кисоричі (Рок. Рів.); Луговики (Пол. Київ.). Вони також були довгими на увесь схил. Дошки розрізали поздовжньою пилою трачі (сс. Лучанки Овр. Жит., Кисоричі Рок. Рів.) чи (пізніше) — різали на пилорамі (с. Лопатичі Ол. Жит.). Крили подібно, як і коленими дошками: дошки нижнього шару вкладали у притик, а зверху на стику перекривали дошкою (с. Білокоровичі Ол. Жит.). Поверхню різаних дощок дещо протісували — це запобігало швидкому псуванню деревини (с. Лопатичі Ол. Жит.). Зауважимо, що «криші із довгих соснових різаних дощок (*тертиць*)» вже у першій пол. — сер. ХІХ ст. відомі у німецьких колоністів околиць с. Яполоть (Кост. Рів.) [10, с. 308].

Коли при використанні коленої дошки (як і драниць), відповідно до структури поздовжніх волокон, на поверхні залишається рельєфна фактура, своєрідні борозни, по яких з даху стікала дощова вада («*Колись крили тольки колотими досками, бо по літоввищах стікає вода*»: с. Кишин Ол. Жит.; «*Доски колони — щоб добре стікала вода*»: с. Вежиця Рок. Рів.), то у різаних дощці їх немає. Тому для кращого відводу води по їх краях (на відстані приблизно 1 см від краю: с. Білокоровичі) вибирали поздовжні пази — «кальовку», «пази», «шпунти», «отбойнік» (сс. Лопатичі, Білокоровичі Ол.; Левковичі, Ігнатпіль Овр. Жит.): «*В досках робили шпунти, щоб стікала вода*» (с. Виступовичі Овр. Жит.), «*Для стьоку води в досках різцями робилт пази; там, де сучок — обводили, щоб в сучок не затікало*» (с. Ігнатпіль Овр. Жит.), «*В досках вибирали паз отбойнік для стьоку води*» (с. Дивошин Овр. Жит.). Для цього використовували різновид рубанка («кальовку»): «*По краях досок проходили кальовкою*» (сс. Білокоровичі Ол.

Жит.; Виступовичі Овр. Жит.). Зазвичай пази вибирали лише у дошках нижнього шару (с. Білокоровичі), проте місцями твердять, що поздовжні «пази» для стьоку води вибирали як у верхніх, так і у нижніх дошках (с. Левковичі Овр. Жит.).

Щодо покриття даху драницею, на Поліссі виявлено декілька відмінних технологій. Передовсім зазначимо, що, залежно від довжини (як даху, так і самої драниці), на схил могло йти два, три, а то й чотири її ряди (сс. Юрове, Озеряни Ол. Жит.). Коротку драницю (яку вкладали на дах у чотири ряди), за свідченням старожилів, зазвичай використовували бідніші верстви населення (с. Озеряни). На дах переважно йшло два—три (с. Озеряни), інколи — чотири (сс. Блажове Рок. Рів., Мар'янівка Пол. Київ.) шари драниці. Як пояснюють респонденти, це робили тому, що «*коли верхні шари драниці зігниють, то нижні залишаться*» (с. Блажове). Драницю завжди укладали таким чином, що кінці верхнього ряду «напускали» над нижнім на 30—50 см (с. Білокоровичі Ол. Жит.). Покривати зазвичай починали з нижнього ряду від «покуті» (сс. Мар'янівка Пол. Київ., Білокоровичі Ол. Жит.).

Технологію покриття довгою (2,5 м) «дранкою», завтовшки 1—1,2 см, на Річицькому Поліссі описав Ч. Піткевич. Як зазначав дослідник, такими драницями, які укладали в два ряди та три шари («в трое і у два ради»), покривали хати, які мали значну ширину (9 аршин — 6,5 м). На крокви набивали до восьми лат (причому їх також намагались зарубати до одного рівня з верхньою площиною крокв). Краї («береги») драниць на 10—15 мм протісували сокирою (чи «вісняком») навскіс — «на нет» (один край знизу, інший — зверху). По латах їх укладали («стелили») в той спосіб, що затесаний берег однієї драниці заходив на берег сусідньої («під закрой»). Таким же способом настеляли й два інші шари, але так, що драниці другого шару перекривали щілини першого, а третього — другого. Нижнім краєм драниці впирались (заходились) в «лотак» (брусок з вибраною четвертю), який зазвичай прибивали до низу крокв (його повертали вибраною четвертю вниз і закріплювали таким чином, щоб між ним і кроквою можна було запустити нижні краї драниць). Верхні краї драниць притискував другий «лотак» (розташований подібно, як перший, і прибитий кілками до крокв). Знову ж, у його четверть заводили нижні кінці другого ряду драниць. Після того, як вкрили два схили, на гребінь даху («коньок») накладали жолоб із двох

збитих дощок («жулаб», «вілчик») [27, с. 228, 229 (Fig. 176)]. Щоправда, гребінь могли накривати й «коритком» («вавчок») типу «лотака», повернутим го-стрим «денком» догори [26, с. 118]. Такий же спосіб покриття на Річицькому Поліссі використовували й при більшій кількості рядів драниць (меншої довжини). В такому разі на даху прибивали два чи три «лотаки» [26, с. 118]. Наголосимо, що у зазначеному випадку драниць до лат не прибивали, а зсуванню їх запобігали «лотаки» та торцеві дошки («вітриники»), прибиті до торців лат.

Відмінні технології покриття дахів драницею зафіксували ми на Олевщині. Тут (сс. Суццани, Білокоровичі, Лопатичі та ін.) це здійснювали подібно, як на Гуцульщині «у простий спосіб» («в шир») [14, с. 175—179]. На крокви набивали лати, з інтервалом відповідно до довжини драниці, причому лата, на яку лягав нижній край драниці, мала бути товстішою (вищою) від тієї, на яку опирався її верхній край. Детальніше розглянемо цей спосіб на прикладі покриття хати кін. ХІХ ст. у с. Суццани. Тут дах вкритий драницями завдовжки 1,5 м у три ряди (й у три шари). Три нижні лати однієї товщини закріплюють до крокв з таким розрахунком, щоб драниця виходила поза верхню і нижню приблизно на 15 см. Третю лату прибивають приблизно посередині між крайніми. На відстані 15 см від верхньої лати кріплять наступну, але вже товстішу (на товщину трьох драниць). Знову ж верхню лату (тоншу від попередньої) прибивають на такій відстані, щоб драниця виходила поза краї цих лат на 15 см, а між ними прибивають лату проміжну. Далі — знову йде лата товстіша і дві тонші. Драниці нижнього ряду укладають на три нижні лати (у четверту — вищу, їх впирають верхнім краєм): до першої і третьої лат їх прибивають цвяхами, а на середню — драниці просто опираються. Нижній край драниць другого ряду лягає на товстішу (четверту лату), виступаючи поза неї, так що перекриває верхню частину покриття нижнього ряду приблизно на 20 см. Подібним чином вкривають і третій ряд. Знову ж, шари драниць укладають таким чином, що кожен наступний перекриває щілини попереднього.

Аналогічний спосіб покриття поліщуки використовували також у дахах з чотирма (але вже без проміжних лат) чи двома рядами драниць (а також з двома рядами колених дощок). Причому зауважимо, що у тих випадках, коли драниці одного схилу даху угорі

виступали поза драниці другого чи на гребінь наклали корито, збите з двох дощок, покриття даху, як звикло, починали з нижнього ряду. Коли ж гребінь завершувався «вільчиком» у вигляді колоди чи бруса з боковими навскісними пазами на драниці, покривати, як і на Гуцульщині [14, с. 175—179], починали з верхнього ряду: верхні краї драниць вставляли у жолоби «вільчика», далі вони опиралися на тоншу лату, а нижній їх край лягав на товстішу (виступаючи поза неї на 20 см). Драниці нижчого ряду «підсували» під верхні, впираючи у лату, на якій останні лежали і т. д. У с. Лопатичі при подібному способі покриття використовували лати однієї товщини, але з вибраною зверху четвертиною (у четвертний виріз лягав верхній край нижніх драниць, на виступ — нижній край верхніх)¹⁹. Водночас крайні верхня, нижня та проміжні лати робили нижчими — заввишки як четвертний виріз.

При використанні короткої (1 м) драниці могли застосовувати й відмінну технологію: усі лати покриття мали однакову товщину, крити починали завжди з нижнього ряду, кожний наступний ряд опирався на три лати, причому нижня з них слугувала верхньою опорою для нижнього ряду покриття (с. Сновидовичі Рок. Рів.). Інколи (сс. Білокоровичі, Лопатичі, Кишин Ол. Жит.) короткі (1 м) драниці на дах укладали таким чином, що край однієї драниці перекривав край сусідньої («в нахлест»). Особливо цей спосіб покриття практикували при використанні тонких (0,5—0,6 м: с. Кишин) драниць чи виготовлених шляхом відколювання їх у радіальному напрямку стовбура (тоді драниці мали дещо клиноподібну форму: с. Лопатичі). Драниці укладали в 3—4 шари («следа»: відповідно — «кріша в три (чотири) следá»: с. Лопатичі), причому кожний наступний шар ішов у протилежному напрямку. На фотографії С. Таранушенка (1931 р.) хати зі с. Вахівка (Виш. Київ.) бачимо дах, вкритий довгими (на всю довжину схилу!) драницями, у якому краї драниць перекриваються. Знизу вони оперті в «закрилину», а приблизно посередині висоти даху та під гребенем закріплені горизонтальними жердинами [22, с. 57].

Приблизно після Першої світової війни у багатьох районах Полісся (Зар. Рок., Дуб., Сар., Волод. Рів.; Нар., Овр., Ол., Жит.; Пол., Ів., Чор. Київ.; Браг. Гом. та ін.) для покриття дахів почали використовувати так звану фінську стружку [11, с. 19] («щéпа»,

¹⁹ Такий варіант покриття також дуже відомий на Гуцульщині [14, с. 479].

«стружка», «тара», «тарнік», «тарна дошка», «тріска», «тьос», «драна стружка», «дранка»²⁰, «дранічина», «дранок», «гонта»), тобто тонкі та вузькі осикові дощечки, які виготовляли вручну або за допомогою механізмів. Відповідно до інформацій, у деяких місцевостях (с. Кухче Зар. Рів.) цей матеріал був відомий уже з 1920—1930-х рр. («за Польщі»), проте частіше початки його застосування пов'язують лише з сер. ХХ ст. («после війни»: сс. Лучанки, Думинське, Невгоди, Левковичі Овр. Жит.). Цілком ймовірно, що він проник на Полісся з теренів Росії, де у сільському будівництві «щепу» («лучинку», «дранку») почали застосовувати уже в 1890-х рр. [4, с. 108].

Товщина таких дощечок становила приблизно 0,5 м (с. Кишин Ол. Жит.), довжина коливалась у межах 0,5—0,8 м (0,5 м: сс. Думинське, Виступовичі Овр. Жит.; 0,7 м: с. Кишин Ол., Левковичі Овр. Жит.; 0,7—0,8 м: с. Білокоровичі Ол. Жит.), а інколи досягала й 1 м (с. Озеряни Ол. Жит.). «Стружку» виготовляли з осики (зрідка — з вільхи: сс. Соломир Зар., Мульчиці Волод. Рів.). Для цього використовували свіжозрубану деревину. Осика спеціально підбирали: «Осику вибирають добру, без сучков, щоб рівною була» (с. Білокоровичі Ол. Жит.), «Вибирали осика без суччя, правеньку, молоду» (с. Лучанки Овр. Жит.). Як і при виробництві драниці, колоду розпускали на «чурбаки» необхідної довжини (сс. Думинське Овр., Стовпинка Ол. Жит.), а вже з них «різали стружку» (з усього стовбура разом із серцевиною): с. Думинське (Овр. Жит.). Виготовляли цей матеріал на спеціальному верстаті власного виготовлення («станок для стружки», «станок для тріски», «гонтоструг»)²¹. Основною частиною верстата був «дішель» — дерев'яний важіль із встановленим у ньому «ножем». Одним кінцем важіль рухомо закріплювали «шпунтом», а на другому його кінці були прилаштовані чотири ручки. Відрізок колоди щільно вкладали у «коріто» (на чотирьох ніжках), і двоє людей, взявшись за ручки важіля та рухаючи його взад і вперед, відколювали «стружку» від верхньої площини відрізка колоди («Тесали щепу два чоловіки і третій контролював»: с. Білокоровичі Ол. Жит.).

²⁰ У с. Замисловичі (Ол. Жит.) розрізняють: «дрань» — дерта з сосни, «дранка» різана на циркулярці з осики.

²¹ «Є станок до стружки... на 4-х ніжках... має корито довге сімдесят сантиметрів (на довжину щепи. — Р. Р.), дишель з ножем; в корито вставляють дерево і різуть стружку» (с. Кишин Ол. Жит.).

На дах «щепу» вкладали у декілька (3—5) шарів (сс. Озеряни, Кишин Ол. Жит.). До лат її прибивали цв'яшками, а інколи по довжині ряду додатково скріплювали дротом. Набивати починали з нижнього ряду даху, розташовуючи щепу таким чином, щоб дощечки верхнього ряду перекривали нижні приблизно на 20 см (с. Кишин Ол. Жит.). Було декілька способів укладання «стружки»: прямими рядами, косими рядами (дощечки вкладали під кутом: кожен наступний ряд у протилежному напрямку), комбінованими рядами тощо. На думку деяких респондентів «покриття з осикової стружки стоїть довше ніж покриття з сосни» (с. Кишин Ол. Жит.).

Місцями (с. Леонівка Ів. Київ.) після покриття дах із щепи (чи драниці) промащували «троном» — продуктом смолокурного виробництва («Як робили смолу: першим ішов — шпигнар, за ним — смола, а за нею — трон; драничини мастили тронем — третім виходом»).

Дуже рідко для покриття жител поліщуки використовували «гонт» («гонта», «гонтти», «дош'атка») — невеликі за розміром дощечки, загострені з одного краю і запазені з другого. На Поліссі гонт, як правило, виготовляли з осикової деревини [27, с. 170] (сс. Каленське Кор. Жит., Зелена Поляна Пол. Київ. та ін.). Розміри дощечок могли бути різними. Скажімо, у с. В'язівка (Нар. Жит.) гонт робили завдовжки 70—80 см. На Річицькому Поліссі застосовували гонтини двох різних розмірів: для покриття хат — завдовжки 72 см, господарських споруд — 54 см. Ширина гонтин коливалась у межах 7—12 см; товщина — з одного боку сягала 18 мм, з іншого — 6 мм [27, с. 170]. При виготовленні гонту (як й інших покрівельних матеріалів з дерева), свіжозрубані стовбури осики (не тонші 30 см) розпускали на «чурбаки» потрібної довжини, розколювали на кілька частин і відколювали («лупили») від них дощечки. Відтак ці дощечки закріплювали на «столюзі» і простругували з двох боків «вісняком» («стругом»). Після чого у товстшому краї гонтин спеціальним пристроєм — «шпунтом» (ножем специфічної конструкції) вибирали поздовжні пази («жолобки», «шпунти») завширшки 6 і завглибшки 18 мм [27, с. 170]. Дах покривали гонтою в два, а то й три шари. При цьому кожний наступний шар гонтин вкладали загостреним краєм у протилежному напрямку.

Спорадичне використання гонту для покриття хат на теренах Полісся України та Білорусі засвідчують

джерела другої пол. XIX — першої пол. XX ст. [1, с. 274; 2, с. 50—51; 7, с. 147; 9, с. 283; 11, с. 19; 12, с. 136; 19, с. 11]. Правда, як і на основній території України та Білорусі, цей матеріал переважно використовували у міському та містечковому житлобудівництві. Скажімо, як зазначає І. Бессараба стосовно колишньої Сідлецької губернії, ще на поч. XX ст. тільки «у повітових містах зустрічаються будинки, покриті тесом (гонтами)» [3, с. 150]. У сільському будівництві дуже спорадичне використання цього матеріалу було притаманне лише для житла найбагатших селян [12, с. 136]. Це ж підтверджують й наші польові матеріали (сс. Шпилі Ів., Зелена Поляна Пол., Машеве, Товстий Ліс Чор. Київ.; Озеряни Ол., Буки Мал., Каленське Кор., Давидки, Норинці, В'язівка Нар. Жит.; Літвиця Дуб., Дроздинь Рок. Рів. та ін.).

Знову ж, слід зауважити, що використання гонту як покрівельного матеріалу на основній території України та Білорусі відоме віддавна. Скажімо, в Україні покриття жител гонтою («гонталі», «побій гонтами округлими») згадують писемні джерела XV—XVI ст. [21, с. 18], у Білорусі («кгонти») — XVI—XVII ст. [2, с. 50]. Щоправда, це, зазвичай, стосується двірських, замкових та церковних споруд. Водночас у Карпатському регіоні використання гонту відоме вже у давньоруський період (IX—XIII ст.). Зокрема, М. Рожко, при дослідженні давньоруської фортеці Тустань, виявив не тільки самі гонтини²², а й драч — пристрій для вибору в них пазів (який за конструктивними особливостями повністю ідентичний з тими, якими користувались у Карпатах чи на Поліссі у XIX — першої пол. XX ст.) [18, с. 104—105, 201 (Рис. 104)].

Отже підб'ємо загальні підсумки.

У XIX — на поч. XX ст. на Середньому Поліссі України (північний захід Рівненської, північ Житомирської, частково Київська обл.) та у сусідніх районах Полісся Білорусі широко побутували житла, вкриті деревом. Із дерев'яних покрівельних матеріалів у сільському будівництві поліщуків найчастіше використовували колені дошки та дранку, дуже спорадично — гонт, а з першої чв. XX ст. поширилася так звана фінська стружка.

²² За технологією виготовлення цей гонт не відрізнявся від того, який використовували у пізнішому бойківському будівництві. Іншими (значно більшими) були хіба його розміри: найбільша довжина віднайдених частин становить 1,05 м (первісна довжина невідома), ширина — 0,18 м [17, с. 423].

Найбільш вживаними та, відповідно, найбільш давніми покрівельними матеріалами, які виготовляли з деревини, були колені соснові дошки та дранка. Викладений матеріал дає змогу прослідкувати основні процеси, пов'язані з виготовленням цих матеріалів, а також різноманітні технології покриття: від найбільш архаїчних (без додаткових кріплень довгих колених дощок покриття до каркасу даху) до новітніх (з використанням короткої драниці чи фінської стружки, прибитої до обрешітки цв'яками тощо).

1. *Бараноўскі Яз.* Санітарна-бытавы стан вескі Радзілавічы, Букачынскі сельсавет, Тураўскі раён, Мазырскага акруга / Яз. Бараноўскі // *Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А.І. Атнагулаў ; навук. рэд. В.Л. Насевіч* — Мінск : Тэхналогія, 2001. — С. 270—281.
2. *Беларускае народнае жылле / Э.Р. Сабаленка, У.С. Гуркоу, У.М. Івану, Дз. Д. Супрун ; рэдактар член-карэспандэнт АН БССР В.К. Бандарчык ; Акадэмія навук БССР. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору.* — Мінск : Навука і тэхніка, 1973. — 127 с.
3. *Бессараба И.В.* Материалы для этнографии Сидлецкой губернии / И.В. Бессараба. — Санктпетербург, 1903. — 220 с.
4. *Бломквист Е.Э.* Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов: (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Е. Э. Бломквист // *Восточнославянский этнографический сборник: Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в.* — Москва : Изд-во АН СССР, 1956. — С. 3—458.
5. *Верговський С.* Пам'ятки Зарічненщини в експозиції Національного музею народної архітектури та побуту України / Сергій Верговський // *Західне Полісся: історія та культура.* — Рівне : Видавець Зень О.М., 2008. — Вип. II: Матеріали краєзнавчої конференції, присвяченої 60-літтю утворення Зарічненського району та 20-літтю аварії на Чорнобильській АЕС. — С. 107—119.
6. *Габе Р.М.* Карельское деревянное зодчество / Р.М. Габе. — Москва : Государственное архитектурное издательство Академии Архитектуры СССР, 1941. — 214 с.
7. *Говірки Чорнобильської зони. Тексти / упорядники: Гриценко П.Ю., кер. наук. проекту, Пилипко Н.П., Малахівська О.А., Москаленко П.А., Анісімова Л.Г., Бідношья Ю.І., Гриценко С.П., Дика Л.В., Поістогова М.В., Рябець Л.В.* — Київ : Довіра, 1996. — 358 с.
8. *Де ля Флиз Д.П.* Альбоми / Д.П. Де ля Флиз ; редкол. Г. Борьяк, К. Вислобоков та ін. — Київ : Інститут української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1996. — Т. I. — 244 с.
9. *Жук Ул.* Санітарна-бытавы нарыс вескі Дубровы, Лельчыцкага сельсавету і раёну, Мазырскага акругі / Ул. Жук, П. Панкоў // *Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-*

- уклад. А.І. Атнагулаў ; навук. рэд. В.Л. Насевіч. — Мінск : Тэхналогія, 2001. — С. 281—285.
10. Зеленинъ Д.К. Описание рукописей ученаго архива Императорскаго русскаго географическаго общества / Д.К. Зеленинъ. — Петроградъ : Типографія А.В. Орлова, 1914. — Вып. I. — 484 с. + III—X [предисловіе].
 11. Козакевич М.З. Селянська садиба на Українському Поліссі (в другій половині XIX і в першій половині XX ст.) / Козакевич М.З. // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. — Київ : Вид-во АН Української РСР, 1959. — С. 9—25.
 12. Левченко М.М. Нѣскольکو данньхъ о жилищѣ и пищѣ южноруссов / М.М. Левченко // Записки юго-западнаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. — Київ : Типографія М.П. Фруца, 1875. — Т. II. За 1884 годъ. — С. 135—150.
 13. Лысенко П.Ф. Берестье / П.Ф. Лысенко. — Минск : Наука и техника, 1985. — 399 с. : ил., 4 отд. л. черт.
 14. Матійчук М. Традиційні покрівельні техніки на Гуцульщині / Михайло Матійчук // Вісник Львівського університету. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — Вып. 45. — С. 463—495. — (Серія історична).
 15. Ополовников А.В. Русское деревянное зодчество: гражданское зодчество / А.В. Ополовников. — Москва : Искусство, 1983. — 287 с. : ил.
 16. Радович Р.Б. Особливості вибору та методи заготівлі будівельної деревини на Рівненському Поліссі / Роман Радович // Збірник наукових праць Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. — Київ : Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, 2012. — Вып. 1. — С. 86—108.
 17. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX—XIV ст. / Михайло Рожко // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат : у 4-х т. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Т. 1: Археологія та антропологія. — С. 361—460.
 18. Рожко М.Ф. Тустань — давньоруська наскельна фортеця / М.Ф. Рожко. — Київ : Наукова думка, 1996. — С. 239 с. : ил.
 19. Сербов И.А. Бѣлоруссы-сакуны: Краткій этнографическій очеркъ / И.А. Сербовъ // Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ. — Петроградъ : Топографія императорской академіи наукъ, 1915. — Т. ХСІV. — 180 с.
 20. Стельмах Г.Ю. Поселення, двір, житло / Г.Ю. Стельмах // Українці: історико-етнографічна монографія: Макет / за ред. К. Гуслистого ; Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. — Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. — Т. 1. — С. 290—346.
 21. Таранушенко С. Давнє поліське житло / Стефан Таранушенко // НТЕ. — 1969. — № 1. — С. 8—23.
 22. Таранушенко С. Постройки украинского Полесья. Хаты, стебки, клуны / Стефан Таранушенко. — Харьков : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2012. — 84 с.
 23. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии / Иван Фундуклей. — СПб. : Въ типографіи министерства внутреннихъ дель, 1852. — Ч. I. — 549 с.
 24. Dmochowski Z. Ze studiów nad poleskim budownictwem drzewnym / Zbigniew Dmochowski // Buletyn historii sztuki i kultury. — 1937. — R. V. — S. 165—217.
 25. Dmochowski Z. Sprawozdania z pomiaru inwentaryzacyjnego na terenie pow. Stolinskiego 17.VIII — 12. IX.1933 / Zbigniew Dmochowski // Buletyn historii sztuki i kultury. — 1933—34. — R. II. — S. 93—98.
 26. Moszyński K. Polesie wschodnie / Kazimierz Moszyński. — Warszawa : Wydawnictwo kasy im. Mianowskiego, 1928. — 328 s.
 27. Pietkiewicz Cz. Polesie Rzeczyckie: Materiały etnograficzne / Czesław Pietkiewicz. — Kraków, 1928. — Cz. I: Kultura materjalna. — 319 s.
 28. Poppe A. Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego X—XV w. / Andrzej Poppe. — Wrocław ; Warszawa ; Krakow : Zakład narodowy imienia Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1962. — 94 s.

Roman Radovych

TRADITIONAL TECHNOLOGIES OF WOODEN ROOF COATING IN POLISSYA

A paper deals with the problem of using wood as a roofing material in dwelling and household construction among the inhabitants of Polissya. The main processes, connected with production of these materials, peculiarities of roofing wood selection etc. are analyzed. The main attention is focused on technological aspects of wooden roofs placement, dynamics of using the particular types of coating (split boards, shingle, Finnish shaving) and others.

Keywords: Polissya, roof, split boards, shingle, Finnish shaving.

Роман Радович

ТРАДИЦІОННІ ТЕХНІКИ ДЕРЕВ'ЯНОГО ПОКРІТТЯ КРИШ НА ПОЛЕСЬЕ

В работе рассмотрено использование древесины в качестве кровельного материала жилищно-хозяйственного строительства жителей Полесья. Проанализировано основные процессы, связанные с изготовлением этих материалов, особенности подбора кровельной древесины и др. Главное внимание сконцентрировано на технологических аспектах обустройства деревянных крыш, динамике использования отдельных разновидностей покрытия (колотых досок, дранцы, гонта, финской стружки) и др.

Ключевые слова: Полесье, крыша, колотые доски, дранцы, гонт, финская стружка.